

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 372.882:82

Урсані Н. М.,

кандидат філологічних наук, доцент,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
n.ursani@donnu.edu.ua

ЖИТТЯ ШКОЛЯРА У ХУДОЖНІЙ РЕЦЕПЦІЇ МАНДРІВНИХ ДЯКІВ У ВІРШАХ-ОРАЦІЯХ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Анотація

У статті проаналізовано життя школяра в художній рецепції мандрівних дяків на матеріалі віршів-орацій, які активно побутували у добу Бароко. Це гумористично-сатиричні твори, написані у бурлескному стилі про побут, навчання та пригоди студентів та школярів. Їх тематика тісно переплітається із великодніми святами, проповідницькими мотивами.

У роботі аналізуються дослідження видатних учених, які звертали увагу на проблеми вивчення низового бароко та на жанр орацій зокрема. А також досліджується життя студента як життя мученика, підкреслюється талант авторів орацій, які майстерно поєднали земний та небесний світ у своїй творчості.

Ключові слова: Бароко, вірші-орації, художня рецепція, бурлеск, стиль.

Summary

In the article there have been analyzed the life of a schoolboy in the artistic reception of traveling deacons on the material of poetry, which were actively used during the Baroque days. These are comic-satirical works written in the Burlesque style about the life, study and adventures of students and schoolchildren. Their subjects are closely intertwined with Easter holidays, preaching motives. The paper analyzes the research of prominent scholars who paid attention to the problems of studying the grassroots Baroque and the genre of narrations.

Key words: Baroque, verse-orientation, reception, burlesque.

До сьогодні не згасає інтерес до творчості мандрівних дяків, які у ХVІІ-ХVІІІ ст. створили питомий поетичний пласт української поезії, багатий на гумор, сатиру та креатив. Ці ознаки яскраво представлені у віршах-ораціях, які залишаються до сьогодні об'єктом наукового зацікавлення. Із них ми можемо почерпнути інформацію про освіту доби Бароко, дізнатися про побут студентів, їх ціннісні орієнтири та уявлення про світ. Звернення ж "низового Бароко" до сміху як альтернативного, але цілком повноцінного способу відображення реальності відкриває для нас нові можливості щодо художньої рецепції реалій тогочасного життя у творчості мандрівних дяків. Цінність їх творчої спадщини полягає і в тому, що автори орацій не позбавили свої твори рис питомої релігійності, характерної для літератури Бароко, а зуміли донести християнські догмати широкому загалу. В такому контексті цікаво було б розглянути,

яким постає життя в художній рецепції мандрівних дяків на матеріалі віршів-орацій, які постають об'єктом нашого дослідження.

Ціла когорта українських дослідників вивчали цей пласт поезії, зокрема, П. Житецький, В. Перетц, Д. Чижевський, М. Возняк, В. Колосова, Н. Кістяківська, Б. Бунчук, Г. Сидоренко, Л. Ушкалов, В. Шевчук, О. Сидоренко тощо. При цьому ми відзначаємо спорадичний інтерес до орацій у певних аспектах. Перші зауваги щодо ритміки орацій з'являються у праці М. Петрова, який відзначив перехід у виразно метричні розміри. Щодо появи орацій у XVII ст. висловив своє припущення В. Перетц. Увага учених була зосереджена і на походженні авторів. Так, Іван Франко характеризував народних авторів як "...народ бідний, робучий, покривджений долею" [10, 16]. Дослідник при цьому акцентував увагу на тому, що барокові поети перебували у вирі суспільно-політичних реалій свого часу, розуміли соціокультурні потреби України. Бурлескні вірші-орації у "низькій" та у "високій" тональності, як характерний жанр барокової поезії з'явилися на межі XVI-XVII ст. і активно побутували до кінця XVIII ст.

Про будні студентського життя писали також П. Житецький і М. Петров. Зокрема відзначали, що дяки ходили по базарах, заглядали до гуралень і шинків, не пропускали поминальних трапез, виявляли активність на Різдво і Великдень, поступово привчаючись і до чарки. Деякі з них пропивали, як і ваганти, не лише зібрані гроші, але й одяг, шукали любовних пригод із молодницями, за що отримували від чоловіків прочухана. Публікуючи уривки сатиричного "Правила ув'язателного п'яницям", М. Петров стверджував, що вони стосуються переважно гультяїв.

Д. Чижевський, зокрема, відзначав відтворення традицій західно-європейської сміхової культури у творчості мандрівних дяків. Саме це спричинило звернення авторів до комічних жанрів та зверненням до деструктивних форм письма: пародій, орацій, травестій тощо.

Ю. Барабаш вважає, що "мандрівними дяками" називали не лише студентів чи шукачів пригод, а й цілком серйозних людей, що, переходячи з одного на інше місце, шукали свого місця в суспільстві. Варто зазначити, що усі дослідники визнали уміння народних авторів пристосовувати науку до народного розуміння та талант авторів пов'язувати літературну творчість із народною.

Тематика творчості мандрівних дяків стала також предметом дослідження. Так, О. Мишанич, звернув увагу на те, що яскраву сторінку в історії давнього українського гумористично-сатиричного віршування склали вірші-орації та вірші-травестії, генетично пов'язані з різдвяними та великодніми святами. Вони виголошувалися як поздоровлення і мали риси величальної поезії. За словами О. Мишанича, "характерною рисою української літератури XVIII ст. відсутність чіткої межі між рукописною літературою та усною народною творчістю. [...] Кожний переписувач міг

вносити в текст зміни, редагувати його, пристосовувати до свого смаку” [6, 33].

На думку Г. Ноги, дяківські вірші зорієнтовані на земні справи. Вони стояли на порозі нової культури, яка вже була масовою та загальнодоступною. П. Білоус відзначає, що у “творах мандрівної братії поєднано проблему комічного та сакрального” [1, 347].

Дослідження М. Грицяя, О. Мишанича, С. Росовецького, Л. Махновця, Л. Копаниці демонструють тісний зв'язок літератури і фольклору. На цьому етапі обміну, вплив відбувався на різних рівнях, найплідніше на рівні системи образів, що розгортають нові теми любові, соціальної нерівності, передають настрій, розвивають нову традицію в літературі. А тому предметом нашого дослідження є життя школяра у художній рецепції мандрівних дяків на матеріалі віршів-орацій. При цьому варто відзначити, що який би момент із побуту мандрівних дяків не ставав об'єктом художньої рецепції, він буде наповнений питомою релігійністю. Життя мандрівних дяків кожен раз яскраво вплітаються і у канву різдвяної історії, яка представлена у віршах-ораціях. Деталі народного побуту, народні звичаї постають тут у контексті народних вірувань та відображення певних релігійних атрибутів. В усній сатирично-гумористичній літературі XVIII століття відбилосся ставлення до християнства. У цьому аспекті в першу чергу ми звертаємо увагу на художньому відображенні життя школярів у віршах-ораціях. У цих творах яскраво подаються сторінки життя бідного студента-мандрівника, образ якого набуває іноді певної конкретики: старець без бороди, пан Івах, худий пахолок, “багатий” пан, миркач, істинний християнин, “студент маленький, до науки сильненький”. Важливим атрибутом життя бідного школяра є дзвони: “Завсе іду дзвонити в зимі і в літі, / Ність ми гіршой біди на світі” [8, 126].

У ораціях життєві незгоди подаються як недостатки школярського життя з доволі широкою конкретизацією на окремих деталях, що пов'язані із обов'язками дзвонаря, процесом навчання, що супроводжується побиттям, голодуванням студентів тощо. Важливим атрибутом життя бідного школяра є дзвони: “...завсе іду дзвонити в зимі і вліті, / Ність ми гіршой біди на світі” [8, 126].

У ораціях життєві негаразди подаються як мучеництво героя: “...вилізу на дзвіницю, вітер мя провіває, / Од ног, до голови всюди досягає” [8, 126]. Бідна блаженська одежа, брак коштів на опалення школи – знакова частина тогочасного студентського та школярського життя. Опис таких ситуацій подається у причинно-наслідковому перебігу, який часто деталізується: через блага одежину “вітер на дзвіниці од ног до голови досягає” [8, 126]. Саме тому школяр і відзначає: “А передзвонивши, до школи скочу, / То те ж і зубами, як возом затиркочу” [8, 126]. Така гіперболізація, на наш погляд, передає увесь трагізм зазначеної ситуації і як наслідок подається і голодне життя школяра: “В школі не топлено – / Так теж і на кухні нич не готовлено” [8, 126]. Таким чином, у поезії “Ово ж і я, панове” акцентується увага на

складних побутових умовах школярського життя, що супроводжується голодом і холодом. У цьому контексті про обов'язки його як дзвонаря згадується лише для того, аби привернути увагу читача на складні життєві обставини. Яскравими атрибутами студентського життя постає від холоду “чуприна як ріг”, вош, від укусу якої болить все тіло та голод: “А ще єден брат за мною зубами скрегоче, / А то все на нове, ще си єму їсти хоче” [8, 127].

У цій поезії різдвяна історія постає на задній план, адже школяр більше у деталях подає своє життя, аби розжалобити слухачів на багату милостиню: “Випеченую паску, присмажену ковбаску” [8, 127].

Пророкування та уславлення Різдва Христового в устах мандрівного студента виголошується з метою випрошування милостині. Таким чином, перед нами постає новий образ “од Бога присланий пророк”. Життя та істинна віра православного християнина вивіряються через бажання мирянина нагородити миркача дарунками:

*А я вашей ласки прошу
І торби на паску ношу,
А ми готові обирати,
Коби-сьте хотіли давати* [8, 127].

У поезії “От юж і я, пан Івах” також постають складні життєві реалії мандрівного дяка, який неочікувано з'являється перед статечними мирянами: “...пан Івах, / Вискочил на стілець, як птах” [8, 127]. У цьому творі звучать філософські мотиви, що полягають в осмисленні життя монаха із позицій мирських та позицій чернечих через діалог між мирським чоловіком та ченцем:

*... Чи не ліпше би тобі ся,
Небораче нищий, наймити йти служити,
Нижли увечір і рано попід окна си волочити?*

Фактично він запрошує його наймитувати за плату: “...попів трошки кулешу варити, / А що слушне і грішми платити” [8, 127].

У контексті даного твору школярське життя тісно пов'язане із вивченням Святого Письма, яке стало основою барокового світогляду:

*Бо я у письмі по коліна броджу,
Знаю я, що то за книга
Торколай, знаю, що псалтира,
І всіх книг я много знаю* [8, 127].

Як справедливо відзначає Л. Ушкалов: “Звичка до сповнених пригод “пікарескних” мандрів...була настільки сильною, що вони могли тривати мало не все життя...” [9, 63].

Вибір між мирським та божественним на користь останнього вмотивовується елементами проповіді, а тому й звучить пересторога:

*Підуть вас потішать в пеклі ангели глухії,
Таку собі розкіш будете мати –
Єдна до другої смолою переливати* [8,127].

Такі апокаліптичні мотиви у творі з'являються, на наш погляд, для утвердження християнських цінностей. Таким чином, серед реалій буденного мирського життя чітко утверджуються релігійні орієнтири. А образи мандрівних дяків набувають характеру провісників, наставників християнської віри та Слова Божого.

Цікавими є орації, в яких відбувається гра слів, як у творі "Помагай Бог, наша милость, альбо вечір добрий". Перед нами постає образ "худого пахолка", який усе стратив у турецькій війні". Перед героєм виникає необхідність життєвого вибору: йти служити, або іти до школи. У будь-якому випадку бідність залишається атрибутом життя: "...Ходи до школи, / А осли, що маєш, проїш, пойдеш од нас голий" [8, 127].

Важливим елементом школярського життя є вивчення латини. Навчання супроводжується процесом побиття нового студента. Знаковою для барокової поетики є гра слів: леміш і лемішки, мислю і масло. Та й розпорядження учителя латини: "А дайте йому з маслом кашу", – трактується як побиття.

Гастрономічна тематика охоплює значну частину віршів-орацій. Часто ліричний герой мріє про їжу: "О школьних речах рад би оповісти, / Але вам, здоров'я кажучи, хочет ми ся їсти" [8, 139]. Часто мрія учня спрямована не на навчання: "Коли би ми дяк частенько їсти давав" [8, 130].

Школярське життя оцінюється з позицій гастрономічних: "Єсть, що їсти і пити, іноді – нічого" [8, 130].

Народна їжа та харчування також яскраво представлені в ораціях. На жаль описи розмаїтого застілля виступають лише мрією в житті мандрівного студента: од їжі "пояс тріщить", "натасувавсь галушок, як солі жажку", "другий з ковбасами тісно намостив" [8, 131]. У студентському житті постають інші реалії – брух, як камінь з лою. Голод часто супроводжується описом поганого самопочуття: "І так мя тая ковбаса розібрала, / Аж мя матуся водою одливала" [8, 134].

Різдвяна тематика у віршах-ораціях тісно пов'язана із мотивом подання милостині, колядникам, які несуть благу вість про народження Спасителя: "Христос рождається, я вам колядую" [8, 130]. У цих творах сакральні події зі Святого Письма стають наче б частиною буденного тогочасного життя, коли кожного року людство причащається до таїни Різдва Христового. Іноді пародійність проступає через наче б плутанину в подіях: "Христос воскрес, ба, правда народився" [8, 132] або "Христос народився, ба, правда воскрес" [8, 137]. У житті тогочасного бідного люду ця знаменна подія тісно переплітається із радістю від очікуваного подаяння. Адже до Різдва в силу певних життєвих обставин студенти перебувають у досить складних умовах. Правда, під кінець барокової доби В. Перетц відзначає, що "реалістична" та "блазеньська" тенденція різдвяних та великодніх декламацій часто перехоплювала через край, коли релігійне ставлення до свята зникає. Зрідка у канву тексту влітаються радісні звістки про народження Спасителя та

заклик щодо подання милостині. “Христос воскрес, о тім знайте / І його мило всі привітайте / Бо єстем покойовий того, / І слугою єстем Його” [8, 141].

Іноді із мотивом проповідницьким, коли пан бакаляр повчає мирян:

А ви, слухачі, до церкви ходьте,

А пану Богу за то ся мольте,

Аби отдалил тяжкую біду,

Я за то Бога просити буду [8, 143].

Життя школяра у художній рецепції мандрівних дяків тісно пов'язане з реаліями земного світу. Широка тематика віршів-орацій пов'язана з навчальним процесом, важкими буднями студента та школяра сприяє відображенню реалій земного життя. Елементи бурлеску у творах лише підсилюють трагізм різних пригод та школярських буднів. Ключовими тут постають акценти на окремих деталях, як: бідна одежа, воші, голод, побиття, дзвони на морозі тощо. На наш погляд, життя мандрівного дяка осмислюється не як життя пиворіза і гульця, а як життя мученика. Бо ж саме він приносить мирянам благу вість про народження Спасителя, саме через нього новонароджений Ісус приймає дари від багатих мирян. Таким чином, аналіз орацій XVIII ст. свідчить про прояв у них багатогранності й універсальності феномена бурлескного світогляду. Цей аспект залишається відкритим для подальшого його осмислення на матеріалі творів низового Бароко.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI - XVIII ст. : навчальний посібник / П. В. Білоус. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 424 с.
2. Бунчук Б. Про форму поетичних творів Г. Сковороди / Борис Бунчук // Біблія культура : зб. наук. статей. – Вип. 1. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 98–103.
3. Колосова В. Климентій Зіновієв. Життя творчість / В. Колосова. – К. : Наукова думка, 1964. – 207 с.
4. Нога Г. Звичаї тієї з давніх школярів бували... (Український святковий бурлеск XVII-XVIII століть) / Геннадій Миколайович Нога. – К. : Стило, 2001. – 189 с.
5. Мальцев В. Ізосилабізм, цезура та клаузула як основні елементи ритміки українського 13- складового вірша VIII століття / Мальцев Валентин // “Мандрівець”. – Тернопіль, 2012. – 6 (102). – Листопад – грудень. – С. 44–49.
6. Мишанич О. Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість / О. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1980. – 344 с.
7. Сулима М. Українське віршування кінця XV – початку XVII ст. / М. Сулима. – К. : Наукова думка, 1985. – 148 с.
8. Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори. – К. : Наукова думка, 1983. – 696 с.
9. Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури / Л. Ушкалов. – К. : Факт, 2007. – 552 с.
10. Франко І. Забутий український віршопиєць XVII віку / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 156–172.
11. Чижевський Д. Українське літературне Бароко : вибр. праці давньої літератури / Д. Чижевський. – К. : Обереги, 2003. – 576 с.
12. Шевчук В. У чому полягала поетична реформа Григорія Сковороди / В. Шевчук // Наука культура. Україна. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 174–182.

Стаття надійшла до редакції 1 жовтня 2017 року